

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВІННИЦЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ**

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ

Сертифікована на відповідність ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT)

Кафедра права

ЗАТВЕРДЖЕНО
Рішення вченої ради
04.03.2024
протокол № 03, п. 08

ВВЕДЕНО В ДІЮ
Наказ від 04.03.2024 № 36

**ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ /
DEVELOPMENT PSYCHOLOGY**

РОБОЧА ПРОГРАМА

Ступінь вищої освіти	«бакалавр» /	«bachelor»
Галузь знань	05 «Соціальні та поведінкові науки» /	05 «Social and Behavioral Studies»
Спеціальність	053 «Психологія» /	053 «Psychology»
Освітня програма	«Економічна та соціальна психологія» /	«Economic & social psychology»

Розробник: Штифурак Віра, доктор педагогічних наук, професор.

Гарант освітньої програми «Економічна та соціальна психологія»
Штифурак Віра, доктор педагогічних наук, професор.

Обговорено та схвалено:

на засіданні кафедри права від 12.02.2024, протокол № 02;

на засіданні вченої ради факультету економіки, менеджменту та права від 15.02.2024, протокол № 02.

Рецензенти:

Сухоребра Тетяна, кандидат юридичних наук, доцент;

Шпортун Оксана, доктор психологічних наук, професор, професор
кафедри психології КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти».

Редактор: Фатєєва Т.

Комп'ютерна верстка: Шуляк Н.

Підп. до друку 25.03.2024 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний

Друк ксероксний. Ум. друк. арк. 1,62.

Обл.-вид. арк. 1,63. Тираж 2. Зам. № 43.

Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ ДТЕУ
21000, м. Вінниця, вул. Хмельницьке шосе, 25

I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ:

Метою вивчення дисципліни «Вікова психологія» є ознайомлення майбутніх фахівців із основними тенденціями дослідження вікового розвитку особистості та досягнення у цій царині сучасної психологічної науки. Вивчення вікової психології сприятиме їх професійному розвитку з орієнтацією на готовність до виконання фахових завдань, які потребуватимуть осмислення закономірностей та тенденцій динаміки вікових змін суб'єктів економічної діяльності.

Завданнями курсу є формування знань про наукове обґрунтування сутності людської психіки в онтогенезі; з'ясування умов і закономірностей взаємозв'язку вікових та індивідуальних особливостей даного процесу, факторів і рушійних сил становлення особистості в різні вікові періоди; забезпечення належної теоретичної бази щодо реалізації функцій, які гарантують успішність соціальної взаємодії; розширення професійної ерудиції та кругозору на основі оволодіння знаннями про закономірності та динаміку проявлення рушійних сил у процесі вікових змін; оволодіння та подальше вільне оперування професійною термінологією, що використовується в сфері соціальної та економічної діяльності; обґрунтування взаємозв'язків між базовими психологічними знаннями та специфікою дослідження і проявлення закономірностей і фактів розвитку психічних процесів і властивостей особистості на різних етапах її індивідуального життя; засвоєння особливостей використання психологічних знань у процесі формування системи принципів і способів організації та побудови теоретичних основ практичної діяльності, зорієнтованої на здобутки у сфері економічної психології; формування у майбутніх фахівців свідомого та відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків, дотримуючись при цьому стратегії самоудосконалення та формування професійної ідентичності.

В результаті вивчення даного курсу здобувач повинен знати: закономірності психічного розвитку в онтогенезі; закони формування особистості у різні вікові періоди; обґрунтування різних підходів до вікової періодизації; сутність рушійних сил психічного розвитку; психологічні умови формування провідних видів діяльності та їх зміни в періоди вікових криз; умови ефективного інтелектуального розвитку в процесі реалізації завдань провідного виду діяльності; еталони зрілості особистості; виявлення актуальних і потенційних можливостей людини в різні періоди її соціального та професійного становлення; наукове прогнозування розвитку психічних ресурсів особистості; можливості використання сучасних психолого-діагностичних методик з метою визначення психічного розвитку особистості; розпізнавання проявів деструктивного вікового розвитку; побудова концептуальної моделі відповідального батьківства; психологічні передумови формування соціальної та професійної ідентичності.

Результатом вивчення освітнього компоненту «Вікова психологія» для освітньої програми «Економічна та соціальна психологія» є формування комплексу компетентностей:

інтегральна компетентність:

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

ЗК3. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

Фахові компетентності:

СК1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології

СК2. Здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ.

СК3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків (зокрема, в контексті організації заходів раннього втручання).

СК4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

СК5. Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій.

СК6. Здатність самостійно планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження.

СК7. Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації.

Програмні результати навчання з освітнього компоненту «Вікова психологія» полягають:

ПР1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання

ПР3. Здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т. ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань.

ПР4. Обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами власних досліджень і аналізу літературних джерел.

ПР5. Обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проєктивні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги.

ПР6. Формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження.

ПР7. Рефлексувати та критично оцінювати достовірність одержаних результатів психологічного дослідження, формулювати аргументовані висновки.

ПР8. Презентувати результати власних досліджень усно/письмово для фахівців і нефаківців.

ПР9. Пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання (зокрема, щодо організації заходів раннього втручання).

Міждисциплінарні зв'язки: Вивчення даного освітнього компоненту базується на знаннях «Загальної психології із практикумом».

Критерії оцінювання результатів навчання

Рівні компетентності	За шкалою ДТЕУ	Критерії оцінювання
Високий (дослідницький)	90-100	Має обґрунтовані та всебічні знання з дисципліни, вміє узагальнювати та систематизувати набуті знання; самостійно знаходить джерела інформації та працює з ними; проводить власні дослідження, може використовувати набуті знання та вміння при розв'язанні задач.
Достатній (частково-пошуковий)	82-89	Володіє навчальним матеріалом, вміє зіставляти та узагальнювати, виявляє творчий інтерес до предмету, виконує завдання з повним поясненням та обґрунтуванням, але допускає незначні помилки; може усвідомити нові для нього факти, ідеї.
	75-81	Володіє визначеним програмою навчальним матеріалом; розв'язує завдання, передбачені програмою, з частковим поясненням.
Елементарний (репродуктивний)	69-74	Володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні; може самостійно розв'язати та пояснити розв'язання завдання.
	60-68	Ознайомлений з навчальним матеріалом, відтворює його на репродуктивному рівні; виконує елементарні завдання за зразком або відомим алгоритмом.
Низький (фрагментарний)	35-59	Ознайомлений та відтворює навчальний матеріал на рівні окремих фактів та фрагментів матеріалу; під керівництвом викладача виконує елементарні завдання.
	1-34	Ознайомлений з навчальним матеріалом на рівні розпізнавання та відтворення окремих фактів.

Для очної (денна, вечірня) форми навчання поточна робота оцінюється в 100 балів, підсумковий контроль (екзамен) оцінюється в 100 балів.

До екзамену допускаються всі здобувачі вищої освіти, які набрали за результатами поточної роботи протягом семестру 60 балів.

Результат підсумкового контролю (екзамен) з освітнього компоненту для здобувачів очної форми навчання визначається як середньоарифметична сума балів поточної роботи та екзамену.

Кращим здобувачам, які повністю виконали програму з освітнього компоненту, виявили активність в науково-дослідній роботі за відповідною тематикою, стали призерами студентських олімпіад, виступали на конференціях та за результатами поточної роботи набрали 90 і більше балів, науково-педагогічний працівник має право виставити результат екзамену без опитування (при усному екзамені) чи виконання екзаменаційного завдання (при письмовому екзамені).

Результат підсумкового контролю (екзамен) з освітнього компоненту для здобувачів заочної форми навчання оцінюється в 100 балів, відповідно до Положення про організацію освітнього процесу від 07.02.2022 № 38 (зі змінами).

Здобувач вищої освіти, який не погоджується з оцінкою, отриманою під час підсумкового контролю, має право звернутися із проханням перегляду оцінки, одержаної на екзамені, відповідно до Положення про апеляцію результатів підсумкового контролю знань студентів від 07.02.2022 № 32.

**Обсяг освітнього компоненту в кредитах та його розподіл
(тематичний план)**

Теми	Кількість годин				Форми контролю	Бальна оцінка
	всього	з них				
		лекції	практ.	СРС		
Тема 1. Предмет і завдання вікової психології	7	2	2	3	В, УД, РМГ	4
Тема 2. Основні етапи розвитку вікової психології	7	2	2	3	РПЗ, УД	4
Тема 3. Методи вікової психології	14	4	4	6	П, ТЕ, УД, Д	8
Тема 4. Проблема психічного розвитку особистості в онтогенезі	7	2	2	3	В, Д, РМГ	4
Тема 5. Детермінанти психічного розвитку людини	7	2	2	3	В, Д, РМГ	4
Тема 6. Теоретичні концепції психічного розвитку	14	4	4	6	П, ТЕ, УД, Д	8
Тема 7. Проблеми вікової періодизації	7	2	2	3	П, РЗ	4
Тема 8. Психологія немовлячого періоду	7	2	2	3	В, КТ, РЗ	4
Тема 9. Психологія дітей раннього і дошкільного віку	7	2	2	3	В, КТ, РЗ	4
Тема 10. Психологія молодших школярів	7	2	2	3	П, ТЕ	4
Тема 11. Психологічні особливості підліткового віку	14	4	4	6	УД, РЗ, П, ТЕ	8
Тема 12. Загальна характеристика ранньої юності	14	4	4	6	УД, РЗ, П, ТЕ	8
Тема 13. Психологічні особливості раннього дорослого віку	14	4	4	6	УД, РЗ, П, ТЕ	8
Тема 14. Психологія середньої дорослості	14	4	4	6	ТЕ, РПЗ, В, Д, Т	8
Тема 15. Психологічні особливості людей похилого віку	7	2	2	3	УД, В, ТЕ	4
Індивідуальне завдання	33			33	ІЗ	16
Всього:	180/6	42	42	96		100
<i>Підсумковий контроль</i>	<i>екзамен</i>					

Перелік умовних позначень форм контролю та оцінка їх у балах:

В – відповідь на практичних заняттях – 1 бал.

РПЗ – розв’язання практичних завдань – 2 бали.

УД – участь у дискусії – 2 бали.

КТ – комп’ютерне тестування – 1 бал.

Т – тестування – 1 бал.

РЗ – розв’язування задач – 2 бали.

ТЕ – твори-есе – 2 бали.

РМГ – робота в малих групах – 1 бал.

Д – доповідь – 2 бали.

П – презентація – 2 бали.

ІЗ – індивідуальні завдання – 16 балів (творчий проєкт / участь у наукових заходах).

Загальна сума за поточну навчальну роботу (аудиторну та самостійну) за семестр – 100 балів.

II ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Предмет і завдання вікової психології

Вікова психологія як галузь психологічної науки. Предмет вікової психології. Структура вікової психології (психологія пренатального періоду, психологія дитинства, психологія дорослості, геронтопсихологія). Теоретичні та прикладні завдання вікової психології. Принципи вікової психології. Місце вікової психології в системі наукового знання. Зв'язок вікової психології із загальною, диференційною, педагогічною, соціальною психологією, психологією праці, акмеологією. Вікова психологія і суспільна практика: раціональна організація праці і дозвілля людини, особливості психології повсякдення. Вікова психологія і практика професійної діяльності.

Тема 2. Основні етапи розвитку вікової психології

Короткий історичний нарис виникнення і становлення вікової психології. Зародження знань з вікової психології в античному світі. Вклад мислителів епохи Відродження та періоду Просвітництва у розвиток вікової психології. Виникнення дитячої психології. Ж. Ж. Руссо як родоначальник дитячої психології. Тенденції і напрями вікової психології у ХІХ - на початку ХХ ст. Експериментальні дослідження дитячої психіки, перші узагальнення і проблематика. Досягнення зарубіжних учених. Розвиток вікової психології в Україні. Сучасний стан вікової психології.

Тема 3. Методи вікової психології

Основні методологічні принципи психологічного дослідження. Класифікація та вимоги до використання методів дослідження у віковій психології. Організаційні методи дослідження (лонгітюдний, порівняльний, комплексний). Емпіричні методи (спостереження, експеримент, опитування, праксометричний). Методи обробки даних (кількісний та якісний аналіз). Інтерпретаційні методи (генетичний, структурний). «Близнюковий» метод та його значення в експериментальних дослідженнях вікових змін. Лонгітюдний метод дослідження та метод поперечних зрізів. Особливості використання проєктивних діагностичних методик. Базові методи дослідження основних типів економічної поведінки індивідів на різних етапах вікового розвитку (фокус-групи, хол-тести, експертні оцінки, майданчикові дослідження, мозковий штурм, логіко-теоретичний аналіз, метод моделювання).

Тема 4. Проблема психічного розвитку особистості в онтогенезі

Поняття про психічний розвиток людини. Особливості психічного розвитку: суперечності як основа розвитку; неперервність, дискретність та незворотність розвитку; взаємозв'язок психічного з іншими напрямками розвитку; нерівномірність та перехід від нижчих до вищих психічних структур, «спіралеподібний» характер розвитку психіки. Показники психічного розвитку (інтелектуальна сфера, комунікативна, мотиваційна, афективно – вольова). Генотипна та середовищна зумовленість розвитку. Розвиток як процес оволодіння суспільно-історичним досвідом. Загальні закономірності розвитку особистості. Поняття про вікові та індивідуальні особливості психічного розвитку, їх співвідношення.

Тема 5. Детермінанти психічного розвитку людини

Поняття про фактори та умови психічного розвитку людини. Об'єктивні та суб'єктивні детермінанти психічного розвитку. Біологічна основа як фактор психічного розвитку психіки, її складові компоненти. Рушійні сили і умови психічного розвитку. Роль спадковості в індивідуальному розвитку людини. Задатки та психічні властивості. Взаємозв'язок зовнішніх та внутрішніх умов психічного розвитку. Причини нерівномірності психічного розвитку. Показники і порушення психічного і особистісного розвитку.

Соціальне середовище як умова та джерело психічного розвитку особистості. Аспекти впливу соціуму на психічний розвиток індивіда. Активність особистості як детермінанта розвитку психіки. Рівні вияву активності дитини (репродуктивний, виконавчий, самостійний). Психологічний портрет зрілої особистості.

Тема 6. Теоретичні концепції психічного розвитку

Характеристика аспектів диференціації теорій психічного розвитку особистості. Біогенетичний (Е. Геккель, С. Холл, З. Фрейд) і соціогенетичний (К. Левін) напрями в становленні дитячої психології. Теорія конвергенції двох факторів розвитку дитини (В. Штерн, Г. Айзенк). Когнітивно – генетична теорія (Ж. Піаже, А. Валон). Психосоціальна теорія розвитку за Е. Еріксоном. Теорії соціального научіння (Н. Міллер, Дж. Доллард). Етапи оперантного научіння за Б. Скінером. Аналіз базових вітчизняних концепцій психічного розвитку. Рівень актуального розвитку та зона найближчого розвитку, їх витoki та практична зорієнтованість. Концепція діалектичного характеру розвитку за Г. Костюком.

Тема 7. Проблеми вікової періодизації

Онтогенез і життєвий шлях людини. Поняття віку як центральна категорія вікової психології. Календарний, біологічний, психологічний та соціальний вік. Вплив національних та етнічних особливостей на визначення вікових періодів. Основні підходи до створення періодизації дитячого розвитку (Я. А. Коменський, Ж. Ж. Руссо). Одиниці поділу онтогенезу, виокремлення епох, періодів та фаз у розвитку. Поняття про стабільні і перехідні періоди.

Зарубіжні концепції вікової періодизації (Е. Еріксон, Л. Кольберг, Г. Саллівен, Ж. Піаже). Вітчизняна вікова періодизація психічного розвитку людини. Поняття соціальної ситуації розвитку, провідної діяльності, психічних новоутворень та їх видів, сенситивних періодів, симптомів криз психічного розвитку. Стратегія формування позитивних і негативних симптомокомплексів у кризових періодах.

Тема 8. Психологія немовлячого періоду

Зміст стадій пренатального розвитку дитини. Вплив особливостей пренатального розвитку дитини на її психіку. Криза «дня народження». Психічний розвиток новонародженого та немовляти. Зміна способу життя на переході до постнатального дитинства. Структура періоду немовляти. Соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність і новоутворення періоду немовляти. Сприймання і пам'ять у немовлят. «Комплекс поживлення». Спілкування з

дорослими і його значення в психічному розвитку дитини. Стадії розвитку активного мовлення немовляти. Становлення мислення. Зв'язок предмета з дією. Криза 1 року як перехідний період від періоду немовляти до раннього дитинства. Її типовий симптомокомплекс, місце в системі вікової періодизації.

Тема 9. Психологія дітей раннього і дошкільного віку

Соціальна ситуація розвитку переддошкільнят. Динаміка провідної діяльності у ранньому віці: стадія предметної, узагальненої та ігрової дії. Наслідування як спосіб соціалізації дитини. Знайомство з професіями батьків. Особливості розвитку пізнавальної сфери та основні етапи мовленнєвого розвитку. Сенситивний період у розвитку мови. Білінгвізм: його пояснення та сприймання батьками.

Криза 3 років як перехідний період від раннього дитинства до дошкільного віку. Детермінанти емоційних порушень. Базові психічні суперечності дошкільного періоду. Особливості новоутворень та аспекти образу «Я». Ігрова діяльність – провідна для дошкільного віку, функції гри. Умови становлення сюжетно – рольової гри та її динаміка. Форми спілкування дошкільників з дорослими. Наслідування дорослих як перехід до імітаційних ігор. Прагнення до самостійності. Компоненти шкільної зрілості дошкільників. Вивчення уявлень дошкільників про професії та соціально – економічні стосунки у суспільстві.

Тема 10. Психологія молодших школярів

Психологічна перебудова, пов'язана із вступом до школи. Соціальна ситуація розвитку. Внутрішня позиція школяра. Формування ставлення до школи, учителів, однокласників. Статуси молодших школярів у класі. Зміна характеру ігрових стосунків. Проблема інтересів. Динаміка навчання як провідної діяльності, мотиви учіння. Початкова шкільна дезадаптація та способи попередження.

Основні особистісні новоутворення: довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія. Формування характеру та соціальної поведінки. Роль спілкування, гри, навчання, трудової діяльності, міжособистісних стосунків у розвитку особистості. Особливості розвитку волі та рис характеру. Зміни у вольовій регуляції поведінки і діяльності. Вольове зусилля та вольові якості. Розвиток емоційної сфери. Формування взаємовідносин і самосвідомості учнів молодших класів. Процес ознайомлення молодших школярів з нормативно – правовим регулюванням економічних відносин у суспільстві.

Тема 11. Психологічні особливості підліткового віку

Вплив фізичного та фізіологічного розвитку підлітка на його психіку. Проблема «пубертатного стрибка». Інфантилізм підлітків. Види емансипації підлітків. Соціальна ситуація розвитку. Передумови переходу в підлітковий вік: самосвідомість, Я-концепція, самооцінка і рівень домагань, рефлексія, моральні засади поведінки. Провідна діяльність. Набуття ідентичності. Усвідомлення власної позиції в суспільному середовищі як основне психологічне новоутворення підліткового віку. Почуття дорослості та форми вияву. Криза 13 років та її поведінкові прояви. Погляди психологів щодо підліткової кризи. «Важкий підліток» як дискусійна проблема вікової психології.

Пізнавальні надбання підліткового віку. Навчальна діяльність і професійне самовизначення. Особливості профорієнтаційної роботи з даною віковою категорією. Підлітковий критицизм. Сенситивність для розвитку волі, прагнення до самовиховання. Проблема сенсу життя. Підліткова субкультура в контексті філософії соціального становлення. Економічна соціалізація підлітків як цілісна система, що включає: зовнішні (цінності економічної сфери суспільства) і внутрішні (ціннісно-мотиваційна система індивіда).

Тема 12. Загальна характеристика ранньої юності

Соціальна ситуація розвитку і юнацькому віці. Механізм закріплення інфантилізму в юнацькому віці і вплив на економічну поведінку. Позитивні та проблемні аспекти соціального статусу в юнацькому віці. Провідна діяльність як навчально – професійна. Криза 17 років як перехідний період від підліткового до юнацького віку. Етапи професійного самовизначення. Професійний вибір і оволодіння професією. Особистісні і професійні інтереси. Студентський вік. Психологія навчальної діяльності студентів. Особливості розвитку пізнавальних процесів та їх обумовленість професійною діяльністю в період ранньої юності. Умови адаптації до вищого закладу освіти. Особливості дистанційного навчання. Самоосвіта в юнацькому віці. Розумінні поняття «конкурентоспроможна особистість» етапи розвитку та психологічні основи інтегральних характеристик.

Емоційно – вольова сфера і соціальна поведінка. Соціальна відповідальність як критерій моральної зрілості особистості. Інтимно – особистісне спілкування. Причини та наслідки юнацької самотності. Етапи морального розвитку. Юнацький максималізм. Сімейні орієнтації юнаків і дівчат. Юнацька субкультура та її функції. Місце соціально – економічних пріоритетів у межах юнацької субкультури.

Тема 13. Психологічні особливості раннього дорослого віку

Проблема вікової періодизації дорослості (Е. Еріксон, Дж. Бірен, Д. Бромлей). Історичний характер періодизації дорослості. Загальні передумови функціонування психіки в ранній дорослості (з 21 до 40 років). Характеристика психологічної зрілості та її ознаки. Опанувальна поведінка як тип конструктивного реагування на стресові ситуації. Особливості когнітивної сфери в ранній дорослості як передумова самореалізації. Родинні взаємини у загальній структурі інтимного життя даної вікової групи. Типові мотиви одруження. Аспекти первинної та вторинної шлюбної адаптації. Стадії батьківства. Типові причини самотності. Розгортання професійного циклу в ранній дорослості. Способи досягнення професійного визнання. Структура та зміст первинної професійної ідентичності. Типові причини ускладнень професійної адаптації фахівця. Вияв вторинної професійної ідентичності. Кризи періоду ранньої дорослості: криза 23, 33 років та середини життя. Типові ненормативні кризи дорослості.

Тема 14. Психологія середньої дорослості

Фізичні та когнітивні зміни особистості періоду середньої дорослості (40-60 років). Динаміка інтелектуальних змін і стадії інтелектуального розвитку. Усвідомлення життєвих завдань та гендерні відмінності в середній дорослості. Генеративність (за Е. Еріксоном). Актуальні проблеми жінок середнього дорослого віку. Зміст рольового напруження та рольового конфлікту у чоловіків в жінок. Особливості мотиваційної сфери. Специфіка емоційного життя. Типові способи подолання стресу. Сімейні взаємини в середньому дорослому віці. Родинні функції дідусів та бабусь. Аргументи збереження шлюбу та типові причини розлучень. Стадії переживання розлучень. Проблемні питання стосунків з нерідними дітьми. Криза середнього дорослого віку (53-56 років) та конструктивні стратегії подолання.

Зміни в професійній сфері: компоненти та акмеологічні фактори досягнення професіоналізму. Професійне «плато». Професійні деструкції, психологічні кореляти ризикованої поведінки. Гострота кризи втрати професійної діяльності. Проблема безробітних людей. Ставлення до кризової ситуації: ігноруючи, перебільшуючи, демонстративне, волонтаристське, продуктивне. Економічні втрати, що обумовлені професійними кризами особистості. Особливості та ознаки трудоголізму. Професійне вигорання фахівців економічних професій та способи попередження.

Тема 15. Психологічні особливості людей похилого віку

Старіння як психофізіологічне явище. Проблема періодизації старіння та старості. Фази пізнього дорослого віку. Типові фізичні ознаки старіння. Проблема соціального ставлення до старих людей. Ейджизм як негативне упереджене ставлення суспільства до людей похилого віку, їх знецінення, приниження та дискримінація. Особистісні зміни в пізньому дорослому віці. Типи людей похилого віку. Ознаки мудрості. Припинення активної професійної діяльності як основна ознака соціального старіння та його профілактика. Типи пристосування до старості. Проблема трудової і громадської діяльності в період старості. Базові чинники сприймання особистістю виходу на пенсію. Долучення до волонтерської діяльності. Питання довголіття і творчої життєдіяльності. Типи благополучної старості.

Структура освітнього компоненту

Результати навчання	Навчальна діяльність	Робочий час здобувача, год.
1	2	3
<p>Розуміти: -сутність предмета вікової психології; теоретичні та прикладні завдання вікової психології.</p> <p>Розрізняти: принципи вікової психології та встановлювати зв'язок вікової психології із загальною, диференційною, педагогічною, соціальною психологією, психологією праці, віковою фізіологією, педагогікою.</p>	<p>Тема 1. Предмет і завдання вікової психології. Лекція 1. План. 1. Вікова психологія як галузь психологічної науки. 2. Теоретичні та прикладні завдання вікової психології. 3. Місце вікової психології в системі наукового знання. 4. Вікова психологія і практика професійної діяльності майбутніх психологів.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 5,8,10. Додаткові: 6, 16. Інтернет-ресурси: 1,2,3.</p>	2
	<p>Самостійна робота здобувачів: 1. Письмова відповідь на питання: «У чому різниця між об'єктом і предметом вікової психології?». 2. Обґрунтувати важливість знань вікової психології у майбутній професійній діяльності психолога.</p>	3
	<p>Практичне заняття 1. 1. Місце вікової психології в системі наукового знання. 2. Основні принципи вікової психології. 3. Стратегічні завдання сучасної вікової психології. 4. Теоретичне і практичне значення вікової психології у майбутній професійній діяльності.</p>	2
<p>Аналізувати: - історичні передумови виникнення і становлення вікової психології; особливості біогенетичного і соціоенетичного напрямів у становленні дитячої психології.</p> <p>Розрізняти: генетичні ідеї античної психології та гуманістичні ідеї Київської Русі, аналізувати сучасний стан вікової психології.</p>	<p>Тема 2. Основні етапи розвитку вікової психології. Лекція 2. План. 1. Короткий історичний нарис передумов становлення вікової психології. 2. Руссо Ж. Ж. як родоначальник дитячої психології. 3. Напрями наукових досліджень вікової психології у період ХІХ - початку ХХ ст. у зарубіжжі. 4. Розвиток вікової психології в Україні. Сучасний стан вікової психології.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1, 8,10. Додаткові: 4,16. Інтернет-ресурси: 1,2,3,4.</p>	2
	<p>Самостійна робота здобувачів: 1. Заповніть таблицю «Спільне і відмінне в поясненні сутності вікової психології мислителями епохи Просвітництва». 2. Диференціюйте поняття «вікова психологія» та «психологія розвитку». 3. Твір – есе «Які проблеми вікового розвитку актуальні у наш час».</p>	3

	<p>Практичне заняття 2.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зародження знань з вікової психології у давньому світі. 2. Ідеї вікової психології у Середньовіччі та епоху Відродження. 3. Вклад мислителів епохи Просвітництва в теоретичне осмислення сутності вікової психології. 4. Вплив загальних тенденцій розвитку вікової психології у ХІХ - на початку ХХ ст. у зарубіжжі на її становлення в Україні. 	2
<p>Характеризувати: - основні групи методів психологічного дослідження у віковій психології та вимоги до використання.</p> <p>Бути здатними: - класифікувати методи дослідження; ефективно використовувати на практиці, зважаючи на переваги та обмеженість кожного методу.</p>	<p>Тема 3. Методи вікової психології.</p> <p>Лекція 3.</p> <p>План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Поняття та класифікація системи методів дослідження у віковій психології. 2. Організаційні методи дослідження: види та вимоги до використання. 3. Умови ефективного використання емпіричних методів. 4. Методи обробки даних: кількісні та якісні. 5. Інтерпретаційні методи дослідження та їх характеристика. <p>Лекція 4.</p> <p>План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. «Близнюковий» метод і значення його використання у віковій психології. 2. Тести і умови їх застосування. 3. Особливості використання методів опитування. 4. Аналіз продуктів діяльності та метод експертних оцінок. 5. Можливості використання проєктивних методик. 6. Базові методи дослідження основних типів економічної поведінки індивідів на різних етапах вікового розвитку. <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1,5,10. Додаткові:4,5,6. Інтернет-ресурси: 1,2,3,4.</p>	2
	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Розв'язати психологічну задачу. Вихователька дитсадка виявила, що двоє дітей з її групи завжди гуляють і граються разом. Це її здивувало, бо в характерах дітей вона не помітила нічого спільного. Вихователька вирішила з'ясувати, на чому базується дружба цих дітей. <i>Якими методами дослідження вона повинна скористатись?</i> 2. Розробити питання анкетного опитування з метою виявлення економічних уявлень дошкільнят. 	6
	<p>Практичне заняття 3.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Різні підходи до класифікації методів дослідження у віковій психології. 2. Спостереження, його види, переваги і обмеженість у процесі вивчення вікової динаміки. 3. Умови успішного використання анкетних опитувань та тестів у роботі з різними віковими групами. 	2

	<p>4. Особливості та види бесіди як методу дослідження вікових проявів.</p> <p>5. Характеристика різних видів експерименту та вимоги до їх використання.</p>	
	<p>Практичне заняття 4.</p> <p>1. Опосередковане емпіричне вивчення людини на основі аналізу продуктів її діяльності.</p> <p>2. «Близнюковий» метод і його значення у дослідженні віку.</p> <p>3. Лонгітудний метод дослідження: його призначення у віковій психології.</p> <p>4. Метод поперечних зрізів та можливості його використання.</p> <p>5. Особливості використання проєктивних методик у роботі з дітьми і дорослими.</p>	2
<p>Розуміти: - загальні закономірності розвитку особистості; концепцію діалектичного характеру розвитку; генотипну та середовищну зумовленість і показники розвитку.</p> <p>Характеризувати: - вікові та індивідуальні особливості психічного розвитку, їх співвідношення; зону актуального і найближчого розвитку; індивідуальні варіації розвитку.</p>	<p>Тема 4. Проблема психічного розвитку особистості в онтогенезі.</p> <p>Лекція 5.</p> <p>План.</p> <p>1. Поняття про психічний розвиток людини та його особливості.</p> <p>2. Показники психічного розвитку (інтелектуальна сфера, комунікативна, мотиваційна, афективно – вольова).</p> <p>3. Умови психічного розвитку. Генотипна та середовищна зумовленість розвитку.</p> <p>4. Загальні закономірності розвитку особистості.</p> <p>5. Наукове трактування вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку, їх співвідношення.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1,2,5,8,10. Додаткові: 3,4,9,15. Інтернет-ресурси: 1,2,3.</p>	2
	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <p>1. Доведіть, що саме внутрішні суперечності особистості є базовими для її психічного розвитку.</p> <p>2. Розв'язати психологічну задачу. У США широкого розголосу набув випадок, коли один 20-річний юнак подав позов у суд на своїх батьків. Хлопець звинувачував їх у тому, що вони обмежили його можливості особистісної самореалізації. <i>Сформулюйте припущення на користь та проти вагу звинувачень хлопцем батьків.</i></p> <p>3. Розв'язати психологічну задачу. «Я все дивуюсь, яким лінивим росте мій внук, - ділиться враженнями бабуся, - його батьки обоє працюють, старанні, все дбають для дому, для родини». <i>Наведіть можливі причини лінощів хлопчика, базуючись на знаннях факторів психічного розвитку.</i></p>	3
	<p>Практичне заняття 5.</p> <p>1. Поняття про психічний розвиток його особливості та загальні закономірності.</p> <p>2. Генотипна та середовищна зумовленість розвитку.</p> <p>3. Характеристика показників психічного розвитку (інтелектуальна сфера, комунікативна, мотиваційна, афективно – вольова).</p> <p>4. Поняття про вікові та індивідуальні особливості психічного розвитку, їх співвідношення.</p>	2

<p>Аналізувати: -об'єктивні та суб'єктивні детермінанти психічного розвитку; біологічну основу як фактор психічного розвитку психіки, її складові компоненти; взаємозв'язок зовнішніх та внутрішніх умов психічного розвитку.</p> <p>Пояснювати: - аспекти впливу соціуму на психічний розвиток індивіда; рівні вияву активності дитини; психологічний портрет зрілої особистості.</p>	<p>Тема 5. Детермінанти психічного розвитку людини. Лекція 6. План. 1. Об'єктивні та суб'єктивні детермінанти психічного розвитку. Біологічна основа як фактор психічного розвитку психіки, її складові компоненти. Взаємозв'язок зовнішніх та внутрішніх умов психічного розвитку. 2. Причини нерівномірності психічного розвитку. Показники і порушення психічного і особистісного розвитку. 3. Соціальне середовище як умова та джерело психічного розвитку особистості. Аспекти впливу соціуму на психічний розвиток індивіда. 4. Активність особистості як детермінанта розвитку психіки. Рівні вияву активності дитини (репродуктивний, виконавчий, самостійний). Психологічний портрет зрілої особистості.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1,2,5,8,10. Додаткові: 1,3,6,15. Інтернет-ресурси: 1,2,3.</p>	2
	<p>Самостійна робота здобувачів 1. Навести приклади, що підтверджують прояви зони актуального і зони найближчого розвитку. 2. Опишіть власне тлумачення вислову: «Китайський ієрогліф, який позначає поняття «криза», перекладається двояко – «небезпека» і «можливість». <i>Як ви його розумієте?</i> 3. Підготувати міні-опис на тему «Тлумачення економічних пріоритетів особистості з позиції концепції діалектичного характеру розвитку». 4. В дитинстві роль Білла Клінтона, екс-президента США, вітчм якого був алкоголіком і бив свою дружину, зводилась до примирення конфліктуючих батьків. Діяльність Б. Клінтона на посту президента проходила під знаком примирення. <i>Визначте ті фактори психічного розвитку, які ілюструє даний приклад та механізми їх впливу на формування особистості.</i></p>	3
	<p>Практичне заняття 6. 1. Рушійні сили і умови психічного розвитку. 2. Індивідуальні варіації розвитку. 3. Соціальне середовище як умова та джерело психічного розвитку особистості. 4. Активність особистості як детермінанта розвитку психіки. Рівні вияву активності дитини (репродуктивний, виконавчий, самостійний). 5. Психологічний портрет зрілої особистості.</p>	2
<p>Розуміти: -характеристику аспектів диференціації теорій психічного розвитку особистості;</p>	<p>Тема 6. Теоретичні концепції психічного розвитку Лекція 7. План. 1. Характеристика аспектів диференціації теорій психічного розвитку особистості. Біогенетичний (Е. Геккель, С. Холл, З. Фрейд) і соціогенетичний (К. Левін) напрями в становленні дитячої психології.</p>	2

<p>концепцію діалектичного характеру розвитку.</p> <p>Бути здатним: -здійснювати аналіз базових вітчизняних концепцій психічного розвитку; розрізняти рівень актуального розвитку та зону найближчого розвитку, їх витоки та практичну зорієнтованість.</p>	<p>2. Теорія конвергенції двох факторів розвитку дитини (В. Штерн, Г. Айзенк). 3. Когнітивно – генетична теорія (Ж. Піаже, А. Валон). 3. Психосоціальна теорія розвитку за Е. Еріксоном.</p> <p>Лекція 8. План.</p> <hr/> <p>1. Теорії соціального наuczіння (Н. Міллер, Дж. Доллард). 2. Етапи оперантного наuczіння за Б. Скінером. 3. Аналіз базових вітчизняних концепцій психічного розвитку. Рівень актуального розвитку та зона найближчого розвитку, їх витоки та практична зорієнтованість. 4. Концепція діалектичного характеру розвитку за Г. Костюком.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 8,10,11. Додаткові: 2,3,9. Інтернет-ресурси: 1,2,3,4.</p>	<p>2</p>
	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <p>1. Підготовка презентацій (за вибором): «Зарубіжні концепції вікової періодизації (Е. Еріксон, Л. Кольберг, Г. Саллівен, Ж. Піаже)».</p> <p>2. Розробити 4 питання для дискусійного обговорення та тему: «Біогенетичний і соціогенетичний напрями в становленні вікової психології: за і проти».</p> <p>3. Розв'язати психологічну задачу: Після успішного закінчення сином початкової школи мама перевела його на навчання до престижної школи з ускладненою програмою, бажаючи дати йому хорошу освіту. Однак очікування мами не виправдались – хлопчик почав приносити зі школи низькі оцінки. Мама стала звинувачувати сина в небажанні добре вчитися. <i>Чи правомірні звинувачення мами? Визначте ймовірні психологічні причини зниження успішності хлопчика.</i></p>	<p>6</p>
	<p>Практичне заняття 7.</p> <p>1. Характеристика біогенетичного (Е. Геккель, С. Холл, З. Фрейд) напрямку в становленні дитячої психології. 2. Соціогенетична (К. Левін) концепція та її вплив на розвиток дитячої психології. 3. Теорія конвергенції двох факторів розвитку дитини (В. Штерн, Г. Айзенк). 4. Теорія соціального наuczіння (Н. Міллер, Дж. Доллард).</p> <p>Практичне заняття 8.</p> <p>1. Етапи оперантного наuczіння за Б. Скінером. 2. Когнітивно – генетична теорія (Ж. Піаже, А. Валон). 3. Концепція діалектичного характеру розвитку за Г. Костюком. 4. Рівень актуального розвитку та зона найближчого розвитку, їх витоки та практична зорієнтованість.</p>	<p>2</p> <p>2</p>
<p>Усвідомлювати:</p>	<p>Тема 7. Проблеми вікової періодизації.</p>	<p>2</p>

<p>- поняття віку як центральної категорії вікової психології; основні підходи до створення періодизації дитячого розвитку; зарубіжні концепції вікової періодизації. Розрізняти: календарний, біологічний, психологічний та соціальний вік; стратегії формування позитивних і негативних симптомокомплексів у кризових періодах.</p>	<p>Лекція 9. План.</p> <p>1. Онтогенез і життєвий шлях людини. Поняття про стабільні і перехідні періоди. Вплив національних та етнічних особливостей на визначення вікових періодів.</p> <p>2. Основні підходи до створення періодизації дитячого розвитку (Я. А. Коменський, Ж. Ж. Руссо).</p> <p>3. Зарубіжні концепції вікової періодизації (Е. Еріксон, Л. Кольберг, Г. Саллівен, Ж. Піаже). Вітчизняна вікова періодизація психічного розвитку людини.</p> <p>4. Поняття соціальної ситуації розвитку, провідної діяльності, психічних новоутворень та їх видів, сенситивних періодів, симптомів криз психічного розвитку.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1,5,8,10. Додаткові: 4,9,16. Інтернет-ресурси: 1,2,3,4.</p>	
	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <p>1. Обґрунтувати відповідь на запитання: «Чи можна компенсувати неврахування сенситивних періодів розвитку дитини у подальшому дорослому житті?»</p> <p>2. Аналіз прикладів прояву позитивних і негативних симптомокомплексів у кризових періодах.</p> <p>3. Визначте, чи обов'язковим є переживання особистістю усіх вікових криз.</p> <p>4. Розв'язати психологічну задачу. Розмова двох мам. Одна з них з тривогою говорить: «Я чула, що в 6 років у дитини з'являється інтерес до навчання. Деякі діти у 5 років уже читають. Я все чекаю, чекаю, а у мого сина ні інтересу, ні бажання вчитися не з'явилося, хоча йому скоро йти до школи». Який фактор психічного розвитку дитини був проігнорований?</p>	3
	<p>Практичне заняття 9.</p> <p>1. Поняття віку як центральної категорії вікової психології. Календарний, біологічний, психологічний та соціальний вік.</p> <p>2. Основні підходи до створення періодизації дитячого розвитку (Я. А. Коменський, Ж. Ж. Руссо).</p> <p>3. Одиниці поділу онтогенезу, виокремлення епох, періодів та фаз у розвитку. Поняття про стабільні і перехідні періоди.</p> <p>4. Зарубіжні та вітчизняні концепції вікової періодизації психічного розвитку людини.</p> <p>5. Поняття соціальної ситуації розвитку, провідної діяльності, психічних новоутворень та їх видів, сенситивних періодів, симптомів криз психічного розвитку.</p>	2
<p>Пояснювати: - анатомо – фізіологічні особливості дитини в період новонародженості; «комплекс</p>	<p>Тема 8. Психологія немовлячого періоду Лекція 10. План.</p> <p>1. Зміст стадій пренатального розвитку дитини. Вплив особливостей пренатального розвитку дитини на її психіку. Криза «дня народження».</p> <p>2. Психічний розвиток новонародженого та немовляти.</p>	2

<p>пожвавлення»; типовий симптомокомплекс кризи 1 року. Критично сприймати: - соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність і новоутворення періоду немовляти; початкові етапи розвитку мовлення.</p>	<p>Соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність і новоутворення періоду немовляти. 3. Спілкування з дорослими і його значення в психічному розвитку дитини. «Комплекс пожвавлення». Стадії розвитку активного мовлення немовляти. 4. Криза 1 року як перехідний період від періоду немовляти до раннього дитинства. Її типовий симптомокомплекс, місце в системі вікової періодизації.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1,5,10. Додаткові: 12,16,17. Інтернет-ресурси: 1,2,3.</p>	
	<p>Самостійна робота здобувачів 1. Розв'язати психологічну задачу: «Мама 6 – місячної дівчинки весь час – і вдома, і на прогулянці говорить, наспівує до дитини. Сусідка каже: «Що ти говориш, дитина все одно нічого не розуміє». Проаналізуйте доречність дій мами для психічного розвитку доньки. 2. Підібрати приклади із літературних джерел, що розкривають особливості автономної мови однорічної дитини. 3. Охарактеризувати соціальну ситуацію розвитку періоду немовляти: дитина – дорослий; дитина – предмет - дорослий.</p>	3
	<p>Практичне заняття 10. 1. Зміст стадій пренатального розвитку дитини. Вплив особливостей пренатального розвитку дитини на її психіку. Криза «дня народження». 2. Зміна способу життя на переході до постнатального дитинства. Структура періоду немовляти. 3. Соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність і новоутворення періоду немовляти. «Комплекс пожвавлення». 4. Криза 1 року як перехідний період від періоду немовляти до раннього дитинства.</p>	2
<p>Розуміти: -психологічні передумови переходу до раннього дитинства; сенситивний період у розвитку мови; умови становлення сюжетно – рольової гри. Усвідомлювати: - соціальну ситуацію розвитку та провідну діяльність; психологічну</p>	<p>Тема 9. Психологія дітей раннього і дошкільного віку. Лекція 11. План.</p> <p>1. Соціальна ситуація розвитку переддошкільнят. Динаміка провідної діяльності у ранньому віці. 2. Сенситивний період у розвитку мови. Білінгвізм: його пояснення та сприймання батьками. 3. Криза 3 років як перехідний період від раннього дитинства до дошкільного віку. Базові психічні суперечності дошкільного періоду. 4. Особливості новоутворень та аспекти образу «Я». Ігрова діяльність – провідна для дошкільного віку, функції гри. 5. Компоненти шкільної зрілості дошкільників. Вивчення уявлень дошкільників про професії та соціально – економічні стосунки у суспільстві.</p> <p>Рекомендовані джерела:</p>	2

<p>структуру сенсомоторного інтелекту та перехід до його символічних форм; симптомо-комплекс кризи 3 років.</p>	<p>Основні: 1,5,8,10. Додаткові: 2,3,17. Інтернет-ресурси: 2,3,4.</p>	
	<p>Самостійна робота здобувачів 1. Розв'язати психологічну задачу: «Хлопчиківі 1 рік 3 місяці, йому ще важко дається вимова слів, і він часто вдається до жестів. Мама, зрозумівши, що хоче хлопчик, тут же виконує його бажання». <i>Як вплине така поведінка мами на розвиток мовлення хлопчика?</i> 2. Розв'язати психологічну задачу: «Дівчинка тихо грається в своєму куточку. Вона одягає і роздягає ляльку вже 5 хвилин. А перед цим возила візочок назад і вперед кілька разів підряд. <i>Визначте вік та тип діяльності дівчинки.</i> 3. Міні - твір на тему: «Моє сприймання і розуміння причин і віддалених наслідків кризи 3 років». 4. Розв'язати психологічну задачу: «Мати 6- річної дівчинки говорить: «Я спокійна за свою доньку. Вона вміє читати, писати, лічити до 100. Що ж іще треба для школи?» <i>Чи розділяєте Ви впевненість матері?. Обґрунтуйте свою думку.</i></p>	3
	<p>Практичне заняття 11. 1. Психологічні передумови переходу до раннього дитинства. 2. Обґрунтування соціальної ситуації розвитку та провідної діяльності періоду раннього дитинства. 3. Сенситивний період у розвитку мови. Білінгвізм: його пояснення та сприймання батьками. 4. Значення сюжетно – рольової гри для ознайомлення дошкільників із професіями. 5. Криза 3 років, її типовий симптомокомплекс, місце в системі вікової періодизації.</p>	2
<p>Аналізувати: -основні особистісні новоутворення молодших школярів: довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія та зміни у вольовій регуляції поведінки і діяльності. Виокремлювати: зміни у вольовій регуляції поведінки і діяльності; аналізувати прояви спілкування, гри, навчання, ознайомлювати</p>	<p>Тема 10. Психологія молодших школярів Лекція 12. План</p> <hr/> <p>1. Соціальна ситуація розвитку, внутрішня позиція школяра та статуси молодших школярів у класі. 2. Проблема інтересів. Динаміка навчання як провідної діяльності, мотиви учіння. Початкова шкільна дезадаптація та способи попередження. 3. Основні особистісні новоутворення: довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія. 4. Особливості розвитку волі та рис характеру. Зміни у вольовій регуляції поведінки і діяльності. Розвиток емоційної сфери. 5. Процес ознайомлення молодших школярів з нормативно – правовим регулюванням економічних відносин у суспільстві.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1,5,10. Додаткові: 1,2,3,5. Інтернет-ресурси: 1,2,3.</p>	2

<p>молодших школярів з нормативно – правовим регулюванням економічних відносин у суспільстві.</p>	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Розв’язати психологічну задачу: «Хлопчиківі 7 років, вчиться у 1 класі. Він повідомляє мамі: «Олег тепер у нас не головний. – А коли він був головний? – запитує мама. «В дитсадку. Він вміє добре бігати і стрибати. А тепер головне, як ти вчишся». <i>Дайте психологічне обґрунтування зміні оціночних критеріїв дітей.</i> 2. Міні-твір міркування «Процес ознайомлення молодших школярів із правовим регулюванням економічних відносин у суспільстві». 3. Аналіз дитячих творів на тему: «Професія моїх батьків». 4. Аналіз проєктивного малюнка «Моя сім’я». 	<p>3</p>
	<p>Практичне заняття 12.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Навчання як провідна діяльність і вплив на психічний розвиток молодших школярів. Проблема інтересів та динаміка навчання. 2. Особливості розвитку волі: вольове зусилля та вольові якості. 3. Основні особистісні новоутворення: довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія. 4. Розвиток взаємин з однолітками. Зміна характеру ігрових стосунків. Формування самосвідомості учнів молодших класів. 	<p>2</p>
<p>Характеризувати: -анатоомо-фізіологічну перебудову та психічний розвиток підлітків; причини акселерації та її наслідки; причини «пубертатного стрибка»; основи економічної соціалізації підлітків; -особливості профорієнтаційної роботи з даною віковою категорією; значення трудової діяльності для формування особистості підлітка.</p> <p>Ідентифікувати: передумови переходу в підлітковий вік та</p>	<p>Тема 11. Психологічні особливості підліткового віку.</p> <p>Лекція 13. План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вплив фізичного та фізіологічного розвитку підлітка на його психіку. Проблема «пубертатного стрибка». 2. Соціальна ситуація розвитку. Інфантилізм підлітків. Види емансипації підлітків. 3. Провідна діяльність підліткового віку, її психологічне наповнення. 4. Почуття дорослості та форми вияву. Криза 13 років, її поведінкові прояви. <p>Лекція 14. План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Пізнавальні надбання підліткового віку і професійне самовизначення. Економічна соціалізація підлітків як цілісна система. 2. Сенситивність для розвитку волі, прагнення до самовиховання. Підлітковий критицизм. 3. Проблема сенсу життя. Підліткова субкультура в контексті філософії соціального становлення. 4. Соціально – економічні уявлення сучасних підлітків і їх вплив на формування особистості. <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1,2,3,4,9,12. Додаткові: 2, 3,5,11,19. Інтернет-ресурси: 1,2,3,4.</p>	<p>2</p> <p>2</p>

<p>ознаки соціальної ситуації розвитку; характеризувати провідну діяльність підліткового віку; поведінкові прояви кризи 13 років (реакція емансипації, хобі – реакція, реакція групування) та прояви підліткового критицизму.</p>	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Розв’язати психологічну задачу: Батько промовляє: «Мені страшно визнавати, але мій син мене розчаровує. Він зовсім на мене не схожий. В школі я любив футбол, займався спортом, а йому подобається музика і просиджування за телефоном. Волосся в нього довге, в лівому вусі сережка, він виглядає як дівка. Я хотів би ним гордитися, але я його соромлюсь». <i>Сформулюйте причини ставлення батька до сина та визначте наслідки такого ставлення.</i> 2. Підібрати приклади літературних джерел для обговорення теми: «Важкий підліток» як дискусійна проблема вікової психології». 3. Узагальнити погляди психологів щодо підліткової кризи. 	<p>6</p>
	<p>Практичне заняття 13.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вплив фізичного та фізіологічного розвитку підлітка на його психіку. Проблема «пубертатного стрибка». 2. Провідна діяльність у підлітковому віці та характеристика основних психологічних новоутворень. 3. Соціальна ситуація розвитку. Інфантилізм та види емансипації підлітків. 4. Поведінкові прояви кризи 13 років. 5. Причини та ознаки важковихованості у дитячо – підлітковому віці. 	<p>2</p>
	<p>Практичне заняття 14.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Пізнавальні надбання підліткового віку і професійне самовизначення. 2. Профорієнтаційна робота з підлітками в контексті їх економічної соціалізації. 3. Сенситивність для розвитку волі, прагнення до самовиховання. Підлітковий критицизм. 4. Проблема сенсу життя. Спільність однолітків, дружба та підліткова субкультура. 	<p>2</p>
<p>Усвідомлювати: -проблеми формування професійних мотивів, інтересів, професійних здібностей і якостей особистості в юнацькому віці; розуміти поняття «конкурентоспроможна особистість» етапи розвитку та психологічні основи інтегральних характеристик; психологічні проблеми</p>	<p>Тема 12. Загальна характеристика ранньої юності.</p> <p>Лекція 15.</p> <p>План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Психологічна характеристика юнацького віку та вікових криз цього періоду. 2. Студентський вік. Психологія навчальної діяльності студентів. Особливості дистанційного навчання. Самоосвіта в юнацькому віці. 3. Психологічні проблеми професійного самовизначення. Місце соціально – економічних пріоритетів у межах юнацької субкультури. 4. Особливості розвитку пізнавальних процесів та їх обумовленість професійною діяльністю в період ранньої юності. 	<p>2</p>
	<p>Лекція 16.</p> <p>План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Емоційно – вольова сфера і соціальна поведінка як критерій моральної зрілості особистості. 	<p>2</p>

<p>професійного самовизначення; значення інтимно – особистісного спілкування.</p> <p>Розрізняти: ознаки кризи 17 років як перехідного періоду від підліткового до юнацького віку та кризи 23 років, їх симптомокомплекс і динаміку; етапи морального розвитку; сімейні орієнтації юнаків і дівчат; причини та наслідки юнацької самотності.</p>	<p>2. Інтимно – особистісне спілкування. 3. Сімейні орієнтації юнаків і дівчат. 4. Етапи морального розвитку. Юнацький максималізм. Рекомендовані джерела: Основні: 2,6,7,11. Додаткові: 7,8, 10,13,14. Інтернет-ресурси: 1,2,3,4.</p>	
	<p>Самостійна робота здобувачів 1. Розв’язати психологічну задачу: Дівчина (16 років) скаржиться подрузі: «Батьки мене не розуміють! Кажуть, що люблять, але хіба так люблять? Завжди підозри, запитання – з ким була, де була; мої речі потайки перевіряють. І постійно сварять. І це все через любов, так?» <i>Встановіть причини нездорових взаємин дівчини з батьками та їх наслідки для психіки доньки.</i> 2. Опишіть власний тип «життєвого світу»; вкажіть його переваги та недоліки.</p>	6
	<p>Практичне заняття 15. 1. Провідна діяльність у юнацькому віці. 2. Кризи юнацького віку, їх особливості. 3. Професійний вибір і оволодіння професією. 4. Особливості розвитку пізнавальних процесів та їх обумовленість професійною діяльністю в період ранньої юності. 5. Умови адаптації до вищого закладу освіти.</p>	2
	<p>Практичне заняття 16. 1. Етапи морального розвитку. Юнацький максималізм та моральна зрілість особистості. 2. Юнацька субкультура, її функції. 3. Сімейні орієнтації юнаків і дівчат. 4. Причини та наслідки юнацької самотності.</p>	2
<p>Пояснювати: -історичний характер періодизації дорослості; біологічну і соціальну значущість періоду ранньої дорослості; типові причини ускладнень професійної адаптації фахівця в період раннього дорослого віку.</p> <p>Виокремлювати: ознаки соціальної ситуації розвитку та соціальних</p>	<p>Тема 13. Психологічні особливості раннього дорослого віку. Лекція 17. План.</p> <hr/> <p>1. Проблема вікової періодизації дорослості (Е. Еріксон, Дж. Бірен, Д. Бромлей). 2. Загальні передумови функціонування психіки в ранній дорослості (з 21 до 40 років). 3. Характеристика психологічної зрілості та її ознаки. Особливості когнітивної сфери в ранній дорослості як передумова самореалізації. 4. Родинні взаємини у загальній структурі інтимного життя даної вікової групи. Стадії батьківства. Типові причини самотності.</p> <p>Лекція 18. План.</p> <hr/> <p>1. Способи досягнення професійного визнання. Структура та зміст первинної та вторинної професійної ідентичності.</p>	2
		2

<p>контактів; вияви кризи періоду ранньої дорослості (23, 33 років та середини життя); узагальнювати особливості мотиваційної сфери та специфіки емоційного життя дорослої людини.</p>	<p>2. Вияв кризи періоду ранньої дорослості: криза 23, 33 років та середини життя. 3. Типові ненормативні кризи дорослості. 4. Способи попередження негативних симптомокомплексів.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 1,2,5,8,10. Додаткові:4,6,7,12. Інтернет-ресурси: 1,2,3.</p>	
	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <p>1. Розв'язати психологічну задачу: «Під час перепису населення України було зафіксовано, що одруженими себе вважали в 1,5 рази більше жінок, ніж чоловіків. Соціологи пояснили цей факт різною оцінкою свого статусу жінками та чоловіками, що перебувають у незареєстрованому шлюбі, останні вважають себе холостяками, тоді як жінки – одруженими. <i>Визначте психологічне підґрунтя відмінностей чоловіків та жінок щодо оцінки свого статусу в «громадянському» шлюбі.</i></p> <p>2. Розв'язати психологічну задачу: Доволі розповсюдженою є ситуація в житті молоді сім'ї, коли в розпал сварки один із подружжя, який вважає себе несправедливо скривдженим, «йде до мами». Батьки починають активно втручатися в суперечки молодят, жаліти сина, співчувати дочці. <i>Визначте психологічні наслідки такої поведінки батьків. Розробіть рекомендації щодо стратегії адекватного реагування батьків у подібних ситуаціях.</i></p>	6
<p>Характеризувати: -фізичні та когнітивні зміни особистості періоду середньої дорослості (40-60 років); особливості мотиваційної сфери та специфіку емоційного життя; компоненти та</p>	<p>Тема 14. Психологія середньої дорослості Лекція 19. План.</p> <p>1. Фізичні та когнітивні зміни особистості періоду середньої дорослості (40-60 років). Динаміка інтелектуальних змін і стадії інтелектуального розвитку. Усвідомлення життєвих завдань та гендерні відмінності в середній дорослості. Генеративність (за Е. Еріксоном). 2. Актуальні проблеми жінок середнього дорослого віку. Зміст рольового напруження та рольового конфлікту у чоловіків і жінок.</p>	2
	<p>Практичне заняття 17.</p> <p>1. Біологічна і соціальна значущість періоду ранньої дорослості. 2. Особливості когнітивної сфери в ранній дорослості як передумова самореалізації. 3. Соціальна ситуація розвитку. Аспекти первинної та вторинної шлюбної адаптації. 4. Стадії батьківства. Типові причини самотності.</p>	2
	<p>Практичне заняття 18.</p> <p>1. Типові причини ускладнень професійної адаптації фахівця. 2. Особливості мотиваційної сфери та емоційного життя періоду ранньої дорослості. 3. Причини та ознаки криз: 23, 33 років та середини життя. 4. Способи попередження негативних симптомокомплексів.</p>	2

<p>акмеологічні фактори досягнення професіоналізму; ознаки кризи середнього дорослого віку (53-56 років); зміни в професійній сфері; проблеми безробітних людей.</p> <p>Розрізняти: життєві пріоритети та гендерні відмінності в середній дорослості; аргументи збереження шлюбу та типові причини розлучень; ознаки трудоголізму, професійного вигорання фахівців економічних професій та способи попередження.</p>	<p>3. Особливості мотиваційної сфери та специфіка емоційного життя.</p> <p>4. Аргументи збереження шлюбу та типові причини розлучень. Стадії переживання розлучень. Проблемні питання стосунків з нерідними дітьми.</p> <p>Лекція 20. План.</p> <hr/> <p>1. Криза середнього дорослого віку (53-56 років) та конструктивні стратегії подолання.</p> <p>2. Зміни в професійній сфері: компоненти та акмеологічні фактори досягнення професіоналізму. Професійне «плато». Професійні деструкції, психологічні кореляти ризикованої поведінки.</p> <p>3. Гострота кризи втрати професійної діяльності. Проблема безробітних людей. Ставлення до кризової ситуації. Економічні втрати, що обумовлені професійними кризами особистості.</p> <p>4. Особливості та ознаки трудоголізму. Професійне вигорання фахівців економічних професій та способи попередження.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 2,8,11,13. Додаткові: 3,4,7,8,15,20. Інтернет-ресурси: 1,2,3.</p>	2
	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <p>1. Розв'язати психологічну задачу: На консультації у психолога 40-річний чоловік з болем говорить: «Я відчуваю якийсь вакуум у житті. Спочатку професія мені подобалась, намічались перспективи кар'єрного зростання. Далі непорозуміння з дружиною змусили ще більше заглибитись у роботу. Здавалося, начальство цінувало мої старання, я періодично отримував премії. Однак, коли з'явилась чергова вакансія на підвищення, вибрали не мене. Охопила хвиля розчарування, відчаю, далі байдужість. <i>Яке психологічне явище відображає розповідь чоловіка? Визначте причини переживання ним цього явища.</i></p>	6
	<p>Практичне заняття 19.</p> <p>1. Динаміка інтелектуальних змін і стадії інтелектуального розвитку періоду середньої дорослості (40-60 років).</p> <p>2. Криза середнього дорослого віку (53-56 років) та конструктивні стратегії подолання.</p> <p>3. Зміни в професійній сфері: компоненти та акмеологічні фактори досягнення професіоналізму. Професійне «плато». Професійні деструкції, психологічні кореляти ризикованої поведінки.</p>	2
	<p>Практичне заняття 20.</p> <p>1. Гострота кризи втрати професійної діяльності.</p> <p>2. Проблема безробітних людей.</p> <p>3. Особливості та ознаки трудоголізму.</p> <p>4. Професійне вигорання фахівців економічних професій та способи попередження.</p>	2

<p>Аналізувати: -основні принципи та сучасні дослідження геронтології; сутність проблем періодизації старіння та умови довголіття і творчої життєдіяльності періоду похилого віку; сутність ейджизму; типи людей похилого віку, ознаки мудрості.</p> <p>Виділяти: -вікові зміни періоду похилого віку та ознаки кризи даного віку; здійснювати профілактику соціального старіння, стимулювати та долучати до волонтерської діяльності дорослу категорію населення; співпрацювати з людьми благополучної старості</p>	<p>Тема 15. Психологічні особливості людей похилого віку Лекція 21. План.</p> <p>1. Старіння як психофізіологічне явище. Проблема соціального ставлення до старих людей; причини та ознаки ейджизму. 2. Типи людей похилого віку. Ознаки мудрості. Припинення активної професійної діяльності як основна ознака соціального старіння та його профілактика. 3. Базові чинники сприймання особистістю виходу на пенсію. Долучення до волонтерської діяльності. 4. Питання довголіття і творчої життєдіяльності. Типи благополучної старості.</p> <p>Рекомендовані джерела: Основні: 2,5,10. Додаткові:3,7,12,19. Інтернет-ресурси: 1,2,3,4.</p>	2
	<p>Самостійна робота здобувачів</p> <p>1. Розв'язати психологічну задачу:Одна жінка, що півроку тому вийшла на пенсію, ділиться враженнями: «Я раніше як оглушена була, всієї краси природи не помічала, але ж кожний листочок, кожна квіточка життя радіє. Як добре, що я тепер стала це помічати». <i>Поясніть причини зміни сприймання дійсності жінкою.</i></p> <p>2. Розв'язати психологічну задачу: Грандма Мозес майже у 80 років відчула прагнення зайнятись живописом і втілила його в життя. Жінка мала великий успіх у публіки своїми виставками й ілюстраціями в журналах. <i>Визначте, які потреби актуалізувались у жінки, та які наслідки для її психіки це мало.</i></p> <p>3. Обґрунтуйте Ваші твердження з посиланням на наукові джерела: «Проблема соціального ставлення до людей похилого віку: міжнародний досвід».</p>	3
	<p>Практичне заняття 21.</p> <p>1. Проблема періодизації старіння та старості. Фази пізнього дорослого віку. 2. Ейджизм як негативне упереджене ставлення суспільства до людей похилого віку, їх знецінення, приниження та дискримінація. 3. Особистісні зміни в пізньому дорослому віці та пристосування до старості. Типи людей похилого віку. Базові чинники сприймання особистістю виходу на пенсію. 4. Питання довголіття і творчої життєдіяльності. Типи благополучної старості.</p>	2
ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ:		33
РАЗОМ:		180

III РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

Основні:

1. Варій М. Й. Загальна психологія. Девіантна поведінка і депривації: підручник для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ: ЦУЛ, 2017. 457 с.
2. Гуменюк О. Є. Психологія впливу : монографія. Тернопіль: Екон. думка, 2013. 304 с.
3. Гусак П. М. Профілактика важковиховуваності підлітків в Україні / Наукові записки. Сер. «Психолого-педагогічні науки»; Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя) / [За заг. ред. проф. Є. І. Коваленко]. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2019. № 6, ч. 2. С. 22–28.
4. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 10 квітня 2020 р.). Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2020. 210 с.
5. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: навч. посіб. / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька. К. : Каравела, 2009. – 448 с.
6. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта само-розвитку в юнацькому віці: монографія . Суми: МакДен, 2011. 412 с.
7. Лящ О. П. Генеза емоційного інтелекту в юнацькому віці. Монографія. Вінниця: «Твори», 2019. 444 с.
8. Максименко С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 151 с.
9. Мартинюк Т. Основні чинники детермінації девіантної поведінки наповнолітніх: соціально-педагогічний аспект / Науковий вісник СХУ імені Лесі Українки. Сер. Педагогічні науки 2020. № 1 (278). С. 180-184.
10. Сергєєнкова О. П. , Столярчук О. А. , Коханова О. П. , Пасека О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
11. Савчин М. В. Здатності особистості: монографія, ВЦ «Академія», Київ, 2016, 288 с.
12. Титаренко О. , Каткова Т. Арт-терапія як засіб розвитку творчого потенціалу підлітків. Теорія і практика сучасної психології. 2019. № 2, Т. 2. С. 19-23.
13. Штифурак В. С. , Шпортун О. М. Феноменологія, практика та корекція психологічного здоров'я особистості. Монографія. Вінниця. ПП «Едельвейс і К» 2019. 342с.

Додаткові

1. Інноватика у вихованні: зб. наук. праць / ред. кол. О. Б. Петренко, Р. Л. Сойчук. Рівне: РДГУ, 2019. 358 с.
2. Калошин В. Ф. Практика управління емоційним станом. Раціонально-емотивна терапія. Київ: Шк. Світ, 2017. 128 с.
3. Кузікова С. П. Теорія і практика вікової психокорекції: навч. посібник . Суми: ВДТ, «Університетська книга», 2006. 384 с.
4. Мейжис І. А., Почебут Л. Г. Соціальна психологія суспільного розвитку: Навч. посібн. Київ: Міленіум, 2018. Ч. 1. 310 с.

5. Психологічна корекція особистості дітей, які зазнали насильства в сім'ї: навч. посіб. / Максименко С. Д. та ін. ; за ред. Максимової Н. Ю.; Нац. акад.пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ: Міленіум, 2011. 250 с.
6. Слободянюк І. А. , Сидоренко Ж. В. Гуманістична психологія і психотерапія. Навчальний посібник. Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2016. 176 с.
7. Степанова Є. Р. Психологія впливу: як досягти бажаного результату та не втратити персонал. //Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика: матеріали міжнарод. наук. -практ. конф. , 3-4 березня 2020р. , м. Харків м. Торунь. Харків: ФОП Панова А. М. , 2020. С. 194-197.
8. Томчук М. І., Педоренко В. М. Формування суверенних моральних цінностей у майбутніх психологів: Монографія. Вінниця, ФОП Рогальська І. О. , 2019. 219 с.
9. Тюльпа Т. М. Основи соціалізації особистості: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2016. 163 с.
10. Федорченко Т. Стан формування соціально успішної особистості старшокласника: аналіз результатів дослідження. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 25. Кн. 2. 2021. С. 199-212.
11. Федорченко Т. Є., Кириченко В. І. , Нечерда В. Б., Єжова О. О., Тарасова Т. В., Гарбузюк І. В., Хомич О. Л. Технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти: метод. посіб. Кропивницький: Імекс ЛТД, 2019. 176 с.
12. Штифурак В. С., Шаманська О. І. Психологічна допомога: види, підходи та напрями. Навчальний посібник. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс», 2020. 340с.
13. Штифурак В.Є. Попередження соціальної деформації студентської молоді на основі утвердження здорової життєдіяльності. Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Вип. 19 (2-2015).-Ч.2.- Кам'янець – Подільський, 2015.-340с.С.106-112.
14. Штифурак В.Є. Субкультурне сприймання студентською молоддю психологічного феномену «ставлення до грошей». Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка і психологія»:зб. наук. пр. – Мукачево: вид-во МДУ, 2019. – Випуск 1 (9). – 265с. С.245-250.
15. Штифурак В.Є., Штифурак В.С. Фактор психологічної стійкості: теоретико-прикладний аспект. Емпіричні дослідження соціально-психологічних особливостей самоздійснення особистості в умовах сучасних трансформаційних змін: монографія /Шахов В.І. та ін.. Вінниця: ТОВ «Твори», 2022. 248с. С. 28 -42.
16. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме/Переклад з німецької Катерина Котюк; науковий редактор українського видання Олег Фешовець. 2-ге опрац. вид.- Львів: Видавництво «Астролябія»; 2018.-608с.
17. Bessel van der Kolk: The Body Keeps the Score: Mind, Brain and Body in the Transformation of Trauma, Penguin, 2015, 560 p.
18. Brown, Asa Don (2009). [Posttraumatic stress disorder in childhood](#). New York: American Academy of Experts in Traumatic Stress.

19. Robert V. KAIL, Prentice-Hall, Ink. A Division of Pearson Education Upper Saaddle River 2001.

20. Scaer, Robert C. (2005). [The Trauma Spectrum: Hidden Wounds and Human Resiliency](#). New York: Norton.

Интернет-ресурси

1. http://ather.ucoz.ru/news/pedagogichna_psikhoIogija/2011-03-04-329

2. <http://azps.ru/>

3. <http://www.psiholognew.com/>

4. <http://www.psihologu.info/>